

М. І. Салей,

здобувач кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ

В сучасних умовах конституційного реформування та модернізації в Україні проблематика конституційних цінностей привертає все більшу увагу вітчизняних конституціоналістів. У конституційному праві України залишається проблема визначення їх поняття, сутності та системи. Важливим завданням при реалізації Конституції є підтримання балансу та пропорційності конституційно захищених цінностей, цілей та інтересів. Конституційні реалії актуалізують необхідність створення системи цінностей, які на певному етапі соціально-економічного розвитку суспільства і держави стануть керівними положеннями при розробці внутрішньої й зовнішньої політики країни, удосконалення чинного законодавства та правозастосування. Система конституційних цінностей сучасного українського суспільства включає різні за змістом цінності. Метою запропонованої статті є дослідження конституційних цінностей як системи, яка має власні особливості та відповідну логіку внутрішньої побудови.

Теоретичну базу даного дослідження є наукові праці таких вчених, як С. А. Авакьяна, Н. С. Бондаря, Ф. В. Веніславського, Є. В. Єреклінцевої, В. В. Єрофєєва, А. Р. Крусян, В. І. Круса, М. П. Малько, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіх, П. М. Рабіновича, О. В. Снежко та ін. Необхідно зазначити, що погляди науковців щодо системи конституційних цінностей мають суттєві відмінності, що ускладнює їх розуміння та практичне застосування.

Конституційні цінності в юридичній літературі визнаються, як основоположні орієнтири (установки) державно-правового розвитку країни.

Вони займають центральне місце у всій системі цінностей держави і суспільства [1, с. 21]. При цьому конституційні цінності, виходячи з їх правової природи та змісту, утворюють єдність і знаходяться в певному ієрархічному підпорядкуванні, що надає можливості розглядати їх у системному зв'язку.

Для повноти дослідження методологічно виправданим буде звернення до філософських підходів щодо визначення системи. «Система, — зазначає В. С. Тюттін, — є множинна пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, упорядкованої по взаєминам, які володіють цілком визначеними властивостями; ця множина характеризується єдністю, яка виражається в інтегральних властивостях і функціях» [2, с. 11]. «Система, — вказує А. Д. Урсул, — це різноманітність відносин і зв'язків елементів множинності, складові яких складають цілісну єдність» [3, с. 116]. До цієї схеми відноситься і визначення В.Н. Садовського: «Системою ми назвемо упорядковану певним чином множинність елементів, взаємопов'язаних між собою, які утворюють деяку цілісну єдність» [4, с. 103]. Аналіз даних філософських підходів дозволяє зробити висновок, що однією з характеристик системи є взаємозв'язок її елементів, які обумовлюють їх єдність. Виходячи з цього система конституційних цінностей складає гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири (цілі та настановлення), що знаходять формалізоване відображення в конституції держави, виявляються в оціночній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції, визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику [5, с. 118], які взаємопов'язують, взаємодоповнюють один одного та складають певну системну єдність.

В ст. 3 Конституції України міститься положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ця вища цінність є загальною для усіх суб'єктів конституційного права, вона виконує інтегруючу функцію,

об'єднуючи та спрямовуючи зусилля усіх учасників конституційно-правових відносин для досягнення головної мети - створенню умов функціонування суспільства та держави, коли людина дійсно є єдиною «самоціллю» їх діяльності та розвитку [6, с. 123-124]. Таким чином, якщо у Конституції є вищі соціальні цінності, то це означає, що є й інші конституційні цінності, які утворюють систему конституційних цінностей.

В Преамбулі Конституції України чітко втілена сукупна ціннісна установка конституціоналізму, але перелік конституційних цінностей її форматом не вичерпується. На підтримку тези про те, що система цінностей складається не лише з положень Преамбули Основного Закону, а й з норм, закріплених в тексті, можна навести наступні твердження. Як зазначає В. І. Крусс, «визначальне значення для ідентифікації та інтерпретації конституційних цінностей мають положення, що складають аксіологічну композицію преамбули Конституції» [7, с. 189]. На думку Ф. В. Веніславського, зміст преамбули Основного Закону України дає змогу виокремити такі базові конституційні цінності: а) моральні (Конституція приймалася з усвідомленням відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями); б) загальносоціальні (Конституція приймалася з піклуванням про зміцнення громадянської злагоди на землі України); в) ідеї демократії (Конституція прийнята від імені народу, є вираженням його суверенної волі; її прийнято з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну державу); г) державно-правові та історичні (Конституцію прийнято на основі багатовікової історії українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення та з метою розвитку і зміцнення правової держави); г) гуманістичні та цінності добробуту (Конституцію прийнято з турботою про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя та з прагненням розвивати і зміцнювати соціальну державу) [8, с.123]. Як слушно зазначають науковці, ці положення

Преамбули в концентрованому вигляді виражають вихідні політико-правові ідеї, які пронизують весь зміст Конституції [9, с. 8].

М. П. Малько розглядає склади кардинальних і субкардинальних цінностей в рамках конституційної аксіології. До складу кардинальних цінностей автор відносить наступні компоненти: життя і здоров'я людини; свободу думки; прийняття виконання людиною рішень щодо власного життя; особисту гідність; можливість мати родину і продовжувати рід; виховувати дітей на власний розсуд; доступність культури суспільства, що означає з одного боку, досягнення певного мінімального рівня розвитку пізнавальних здібностей суб'єкта, з іншого - відкритість джерел культурної інформації, право добувати своєю працею життєві блага для працездатних і мінімальне життєзабезпечення для непрацездатних, безробітних. Склад субкардинальних цінностей визначається на основі складу кардинальних цінностей, оскільки для збереження життя кожної людини необхідна безпека, для здоров'я – мінімальне життєзабезпечення та екологічні умови, для свободи і гідності – соціальні, моральні і правові гарантії та норми оточення, що захищають від публічного приниження і неправового фізичного насильства, захист громадянських свобод: свобода совісті, слова, зборів і асоціацій тощо [10, с. 36]. Із зазначеного можна зробити висновок, що кардинальні цінності не можуть існувати без субкардинальних, тобто вони складають єдину систему.

С. А. Авак'ян в якості конституційних цінностей називає: конституційну цінність держави; саму конституцію; служіння конституційних норм і правил інтересам людини і громадянина; закріплення плюралізму форм власності, при якому право на рівні умови існування та використання мають як приватна, так і державна власність, а також інші її форми; закріплення демократичного режиму влади, основою якого є народовладдя, тобто безпосереднє здійснення влади народом, і похідність від нього органів, що здійснюють законодавчу і виконавчу владу; встановлення принципів і правил причетності народу до розробки

законопроектів - від виявлення думки громадян, громадської думки про законопроекти до народної правотворчої ініціативи; наявність системи поділу влади; прозорість і гласність здійснення державної влади; вибори; використання в якості основного регулятора суспільних відносин закону [11, с. 46]. Але із викладеного автором переліку не можливо відстежити системні зв'язки конституційних цінностей.

Вчені Н. С. Бондарь та А. Р. Крусян розглядають систему конституційних цінностей з позиції сучасного конституціоналізму. Заслуговує на увагу думка А. Р. Крусян, яка полягає в тому, що цінності сучасного українського конституціоналізму утворюють систему і визначають його спрямованість (права людини, конституційно-правова свобода, верховенство права, демократія), нормативну та доктринальну основу (конституція, інтегративне праворозуміння), інституціонально-функціональну основу (публічна влада, самоврядування, народний суверенітет). У цій системі провідну роль відіграють Конституція та конституційно-правова свобода людини [5, с. 118]. Цікавою вбачається пропозиція Н. С. Бондаря про те, що у сучасному конституціоналізмі феномен цінностей проявляється у трьох основоположних вимірах: 1) Конституція сама по собі є цінністю; 2) отримання прямого закріплення цінностей в нормах та інститутах Конституції; 3) імпліцитне вираження конституційних цінностей як результату практичної конституційно-судової аксіології [12, с. 77].

Саме цінність Конституції обумовлена її правовими властивостями як нормативно-правового акту засновницького характеру, вона займає особливе місце в ієрархічно побудованій системі нормативно-правових актів та інших форм права. Основний Закон держави володіє верховенством, найвищою юридичною силою, прямою дією на всій території України та за своїми правовими властивостями є вершиною нормативно-правової піраміди і одночасно фундаментом, основою всього поточного законодавства. Цінність самої Конституції як Основного Закону полягає в тому, що вона: 1)

формально закріплює систему цінностей суспільна (формальна цінність); 2) є актом прямої дії, який регулює суспільні відносини (регулятивна цінність); 3) є основою розвитку профільюючих, спеціальних та комплексних галузей законодавства, тобто тою нормативно-правовою базою, на основі якої змінюється законодавство (правотворча цінність).

Ціннісна значущість властива не тільки Конституції в цілому, але й нормам Основного Закону, які є відображенням фактично сформованих і юридично визнаних уявлень про соціальні пріоритети і найбільш оптимальні моделі облаштування суспільного і державного життя, про співвідношення цінностей влади і свободи, рівності й справедливості, соціальної державності. В даному випадку конституційні цінності мають пряме текстуальне конституційне оформлення, норми Основного Закону виконують аксіологічну функцію. Системний аналіз положень Конституції надає можливості виокремити в її тексті такі основні цінності як: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3, 27, 49 Конституції України); гідність та свобода людини (ст. 21, 28 Конституції України); право на вільний розвиток особистості (ст. 23, 34, 35, 53 Конституції України); правова рівність (ст. 21, 24 Конституції України); верховенство права (ст. 1, 8 Конституції України); демократія (ст. 1, 5 Конституції України); суверенітет та територіальна цілісність України (ст. 1, 2, 17 Конституції України); республіканська форма правління (ст. 5 Конституції України) та інші.

Ціннісний характер відповідних конституційних положень, отримує підтвердження в практиці Конституційного Суду України, який активно залучає аксіологічний потенціал конституційних норм для формування правових позицій щодо конкретних питань у конституційно-правових спорах. Саме в практиці Конституційного Суду України отримали своє обґрунтування цілий ряд формально не зафіксованих у Конституції цінностей. Задача Конституційного Суду України в кожному своєму рішенні об'єктивувати динамічний баланс конституційних цінностей, а саме,

захищати незмінні базові цінності, враховуючи ті нагальні потреби конкретно-історичного розвитку України, в яких ці цінності знаходять свої актуальні втілення. Аналіз рішень Конституційного Суду України показує, що Конституційний Суд України приділяє велику увагу захисту основних конституційних цінностей. До них відносяться: верховенство права [13, с. 56], пріоритет природних прав людини [14, с. 57], справедливість [15, с. 41] тощо.

Таким чином, конституційні реалії України та практика Конституційного Суду України дозволяє виділити систему конституційних цінностей в Україні, до яких відноситься Конституція України як самостійна цінність та цінності, які закріплені в її тексті, а саме: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, гідність та свобода людини, право на вільний розвиток особистості, правова рівність, верховенство права, демократія, суверенітет та територіальна цілісність України, республіканська форма правління, та інші. Ці цінності знаходять свої відображення та захист, відповідно, в інтерпретаційній та контрольній діяльності Конституційного Суду України та мають важливе значення у сучасних умовах конституційних перетворень в Україні.

Ключові слова: цінності, правові цінності, система, конституційні цінності, система конституційних цінностей.

Стаття присвячена аналізу змісту та структури системи конституційних цінностей в Україні, до яких відносяться Конституція України і цінності, що закріплені в її тексті. Проаналізовано наукові підходи щодо визначення системи конституційних цінностей.

Статья посвящена анализу содержания и структуры системы конституционных ценностей в Украине, к которым относится

Конституция Украины и ценности, которые закреплены в её тексте. Проанализированы научные подходы системы конституционных ценностей.

The article is devoted to the analysis of the content and structure of Constitutional values in Ukraine. The values are presented in systematic form involving the Constitution of Ukraine and the values specified in the text. The author analyzes the scientific approach to the system of Constitutional values.

Література:

1. Ройзман Г. Б. Понятие и юридическая природа конституционных ценностей / Г. Б. Ройзман // Вестник Челябинского государственного университета. Вестник Челябинского государственного университета. - 2010. № 19 (200). Право. - Вып. 31. - С.18-24.
2. Тьютин В. С. Отражение, системы. Кибернетика. Теория отражения в свете кибернетики и системного подхода. – М.: Наука, 1972. – 254с.
3. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
4. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. – М.: Наука, 1974. – 280 с.
5. Огляд матеріалів круглого столу «Конституція України у ціннісному вимірі (до 16-ї річниці прийняття Конституції України) // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 5. – 127 с.
6. Бутусова Н. В. Социальное назначение конституции // Конституция как символ эпохи: в 2 т. / под ред. С. А. Авакьяна. – М., 2004. – Т. 1. – С. 123–124.
7. Крусс В. И. Теория конституционного правопользования / В. И. Крусс. - М.: Норма, 2007. – 752 с.
8. [Веніславський Ф. В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України / Ф. В. Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 120-128.](#)

9. Конституція України: наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін [та ін.]. - Х.; К., – 2003. - 808 с.
10. Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии / М. П. Малько // Вестник Челябинского государственного университета. Право. – 2010. – № 19. - Вып. 24. – С. 34–37
11. Авакьян С. А. Глобализация, общие конституционные ценности и национальное регулирование / С. А. Авакьян // Социальные интересы. - 2001. – № 4. – С. 44–47.
12. Бондарь Н. С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия / Н. С. Бондарь. - М.: Норма, 2011. - 544 с.
13. Рішення від 19 жовтня 2009 року № 26 - рп у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України // Офіційний вісник України. – 2009. - № 82. – Ст. 2793.
14. Рішення від 29 січня 2008 року № 2 - рп у справі про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення // Офіційний вісник України. – 2008. - №80. – Ст. 2697.
15. Рішення від 2 листопада 2004 року № 15 – рп у справі про призначення судом більш м'якого покарання // Офіційний вісник України. – 2004. - № 45. – Ст. 2975.